

Sika oja Naruski ja Himma külä vaihõl.

PÕLVA KIHlkUND

PÕLVA KIHlkUND JÄÄS PÕHA-VÕROMAA KESKPAIKA. Hummogu puult om tä naabris Rāpi-nä kihlkund. Õdagu poolõ jääse Kanepi ja Urvastõ kihlkunna maa. Põhapiir lātt Tartomaa Võnnu kihlkunnani. A lõunapiir künüs Rõugõ ja Vahtsõliina kihlkunna veereni. Suurust om Põlva kihlkunnal pia 603 km². Taa kihlkund om kimmäle roh-kõmb ku 550 aastakka vana – edimäst kõrda nimmatas taad aoluupaprin jo 1452. aastagal.

Põha-Võromaad tunnõt seo kandi külli perrä. Siin eletäs sakõstõ tsäbärigun üten-kuun. Orokülgi pääl omma hinnäst lakja laotanu suurõ vana külä. Talo omma umaette ja väikeisi küläkeisi piaaigu ei olõki. Egä talo mant paistusõ kavvõ korgõ puu.

SUURÕMBA JA TÄHTSÄMBÄ KOTUSÕ

PÕLVA (*Polwesz*) OM VAHTSÕ PÕLVA MAAKUNNA PÄÄLIINAS. Liinakõsõ süä jääs Ora orgo kunstjärve viirde. Põlva kerik tetti 1470. aastaga paiku. Tõõsõl puul jõkõ paistus kal-muaid mäeküle pääl. Põlvan omma maakunna ammõdiasotusõ, mitu kuuli ja pallo puutõ. Vahtsõnõ Põlva künüs Tarto-Petseri raudtii viirde vällä.

HIMMASTÕ om olnu üts suurõmbit külli vanal Võromaal. Puul Põlvatki om kasunu Himmastõ maiõ pääle. Tan saa nätä kogoni vanna ja vahtsõt elämisviisi kõrvuusi. Himmastõn om uma algkuul ja rahvamaja.

MOOSTÕ (*Moisekatz*) jääs Räpinä-Tarto suurõtii viirde lakjo nurmi ja hainamaiõ vaihõlõ. Järve veeren pargin om Moostõ mõisamajan kuul. Umaaignõ Moostõ riigimõisa ja sovhuus sai kuulsas lina kasvatamisõga. Üle terve Võromaa teedäs Moostõ külätiatrit.

VÄIMÄLÄ (*Waimel*) om vana elokotus. Aoluukirä nimmasõ taad paika edimäst kõrda 1403. aastagal. Mõisa tetti siiä joba inne Poola aigo. Eesti Vabariigi algusõt pääle om Väimälän olnu põllotüükuul. Väimälä om iks jäänüki Võromaa nuuri päämidses ammõdikoolis.

KÄÄPÄ om vana külä Võro-Räpinä tii veeren. Siin kandin omgi lövvet muistidsõ ao kääpit. Tsolgo ja Kääpä latsõ käävä inämbüisi Kääpä põhikuuli. A Kääpä rahvast käu egä päiv ka Võrolõ tüüle ja kuuli, selle et liin om lähükesen.

VANA-KOIOLA (*Alt-Koikül*) oll Põlva kihlkunna kõgõ laembidõ maiõga mõisa, Põlva kroonumõisidõ süä. Ku asa olõssi lännü tõistõ, olõssi taa kotus võinu saia Võro maakunna pääliinas. Parhilla om tan põhikuul ja ilosa vilänurmõ ümbre külä ni järve.

PÕLVA KIHCLKUNNA KEELEST

PÕLVA KIHCLKUND OM VÕROMAA JA VÕRO KEELE ALA PÕHAJAO SÜÄ. Siin kuulõt küländ ütelist ja vanaperälist võro kiilt. Seo kandi kiil om kukkivõrra üttemuudu Vahtsõliina ja Räpinä kihlkunna keelega. Põlva kandi keelen om hulga *h-d* ja *o-d*: *taloh, kotoh, molohk, palohk*. Vai sõna *herneh, hamõh, haugahtamma, Põlvahe, kõivistohe*. Vanõmban keelen om olnu ka a-mitmust: *pinda, püttä* (mitte *pindõ, pütte*). Põhapuulsõn Põlvan üteldäs *tä sөөse, joosõ, veese*, a lõuna puul om tarvitusõl harilik *tä süü, juu* ja *vii*.

Põlva pääl kuulõt inämbüste kattõ kiilt. Vanõmba inemise kõnõlõsõ rohkõmb võro keeli. Sissetulnu võõra ja noorõmba tarvitasõ eesti kiilt. A siiä om tulnu rahvast viil Võromaa tõisist paigost ja Setomaalt. Nii saa Põlva pääl kuulda mitmõ eri nuka võro kiilt ja sekkä seto kiilt. Mõnõ kaibasõ, et Põlvan ollõv umma kiilt veidemb kuulda ku Võro liinan. Om sääne jutt õigõ vai võlss?

MAMASTÕ KÜLÄN TETTI TSÕÕRI JA LAULTI NIIMUUDU:

*Kesvål olli pikä püksi jalah,
kaaral lakats müts oll pääh,
nisul olli siidirõiva säläh, rügä
oll ihualastõ.*

*Herneh oll ütsi ümārik,
uba oll pisu pikõrgunõ,
tatrik oll lipõr-lapõrlanõ,
linast ei tiia ma midāgi.
Oh, kääнке tõisildõ ja
pankõ hästetähele!*

ÜTTE JA TÕIST RAH- VARÕIVIDÕ KOTSILO

PÕLVA KIHULKUNNA VANÕMBA RÕIVA põhivärm oll valgõ. Suvõl kanti valgõt linast hamõt, miä küündü puuldõ siirde. Käüsside ja olgõ pääl oll lihtsä verrev kaunistus. Hammõ pääle käve vüü. Neio mõtli, et ku hinnäst vüüga kokko kisku, jääs keskpaik peenükeses. Naasõ kanni ündrigu pääl põllõ. Põllgi oll valgõ, narmidõ ja verevä veerega. Pää katõti pikä käterāti muudu

valgõ linikuga. Tuu otsõ pääl olli kirä. Põlva naasõ paistu uma helle rõivaga lihtsä, a avvolidsõ olõkiga.

Ku pito peeti, aeti rohkõmb uhkust takan. Naasõ pidorõividõ mano käve suur sõlg. Mõni köüt kurgu ala verevä paila, mink otsa jäi sõlõ pääle rippu. Ku verrev värm sõlõ päält helgäs, paistu nägo kah rõõsk ja illos.

LUUDUSLUGU

PÕLVA KIHULKUNDA JÄÄSE INÄMBÜISI TASATSÕMBA MAA. Maapõhan lövvüs siin verevät liivakivvi, liiva, ruusa ja savvi. Joosun om esiki puhast sinisavvi.

Kihlkunnan olõ-õi väega korgit mäki. A läbi kihlkunna juuskva küländ süvä ja laja oro. Laembalt teedäs Ahja jõõ orgo uma Taivaskua, Valgõmõtsa ni Tillõoroga ja Võhandu jõõ orgo. Vähämbä oro omma Ora, Peri ja Lutsu org. Esiki Põlva liinakõnõ om tett Ora jõõ oro põha pääle.

Orgõ pite juusk mitu jõkõ – suurõmba omma Võhandu ja Ahja jõgi. Nuu küünüse tõisigi kihlkundõ maiõ pääle. Ahja jõõ viirde jääse korgõ liivakivist müürü. Ahja jõõ vähämbä vele omma Ora jõgi (Mustajõgi), Peri vai Sika oja

ja Lutsu jõgi. Lutsu jõkõ või pitä seo kihlkunna kõgõ pikembäs jõõs. Inämbüse vähämbide jõki ja ujakõisi oro juuskva lõunast põhja, kon Ahja jõgi näide vii vasta võtt. Üle terve kihlkunna lõvvüs hulga väikeisi järvi. Inämbüisi om mitu järve peris ütstõõsõ lähkün. Sääntse järvitsäbärigu omma Tilsi, Koiola, Tsolgo, Moostõ ja Pardsi kandin.

TAIVASKUA AHJA JÕÕ ORON

TAAD KANTI PEETÄS TÄVVE ÕIGUSÕGA EESTI ÜTES ILOSAMBAS PAIGAS. Ahja jõõ org Kuurve-re veskist Valgõsuu veskini om jo 1957. aastagal kaitsõalas kuulutõt (jõkõ pite om tuud 18 km). Jõgi om tan vanas piiris – Taivaskua omma Võromaa poolõ pääl, a nätä saa naid õnnõ Tartomaa puult.

Müürü ja oosõ Ahja

jõõ veerest paistusõ jo kavvõ korgõ verevã, roosa vai halli kirja liivakivist müürü. Mõnt suurõmbat liivamüürü omgi mii rahvas kutsnu taivaskuas.

Korgõmba ja kuul-samba omma Suur ja Väikene Taivaskoda. Suur Taivaskoda om, nigu nimigi ütles, kõgõ korgõmb – 24 miitret korgõ ja 150

Suur Taivaskoda.

miitret pikk. Pistü mäesain tege jõõkohina siin viil mitu kõrda kõvõmbas. Tsirgulaul ja inemise jutt tundus kah pallo kõvõmb. Väiku Taivaskua müür om 190 miitret pikk ja madalamb, kotussidõ sõski 13 miitret korgõ. Kukki naidõ vaihõlõ ei jää pallo maad, ei olõ üte mant tõist siski nätä. Mõts jääs ette.

LIIVAMÜÜRE SISSE JÄÄS MITU KUUPA. Põlva keelen üteldäs kooba kotsilõ viil uus – oosõ vai uun – uust. Suurõmbist ja süvembist oosist juuskva vällä lätte. Lättevii omma esiki Väiku Taivaskua müürü sisse suurõ kooba uuristanu. Tuud kutsutas Neitsikuup. Vana jutt Neitsikooba kotsilõ kõnõlõs, et sääll istvat illos valgõ pääga tütärlats. Tä kudavat kullast telgi pääl kangast. Õnnõ jaanipäävä üüse näütäs tä hinnäst toolõ, kiã lõüd sõnajala häitsme ja tiid salasõnno.

Valgõsuu külã tütrigu käünü egã jüripäävä tuud kanga kudamisõ hellü kullõman. Kudamisõ kõlksna olnu häste kuulda. Sis kudanu vanakuri umalõ pujalõ pulmarõivit.

Lätte ja kivi Väikust
Taivaskuast juusk vällä
külmä ja selge viiga
Imäläte. Tuu om
Taivaskua kõgõ
suurõmb läte.

Ahja jõõ säng om
täüs suurõmbit ja vä-
hambit kivve. Kon kiv-
ve rohkõmb, sääl om
jõgi viipöörussit täüs.
Suurõ Taivaskua man
jõõn om suur kivi, midä
kutsutas Salakullõja ki-
vis vai Nõiakivis. Jõõst

hääd kätt olnu muistõhavva ohvrituumisõ ja sõanõvvo pidamise kotus. Ütekõrra
hiilnü vainlasõ salakullõja mäe varon jõkõ pite nõvvopaiga poolõ. A korgõmbidõ
kotussidõ pääl jõõ veeren olli vahi välän. Üts vaht lask tuud salakullõjat noolõga. Tuu
sai kivis. Suvõõdagil või tuusama kivi pääl nätä näkki, kiä kuldammiga hiussit sugõ.

Siin kandin omma viil ilosa pedäjämõtsa. Palo pääl kasus päält 30 eri samblõ. Jõõ
veeren eläse iätsirk ja iäpura (vesipapp). Ahja jõõst om püvvet iherüst, hõrna, särge,
haugõ, ahunat.

Mille Taivaskotta rahvast käü?

Muistõhavva tull seo kandi rahvas jaanipäävä Suurõ Taivaskua ala kokko. Jõõvai-
mõlõ tuudi ohvriandõ. Põllulõ ja karalõ pallõldi edenemist. A kuupõ peris peläti:
sinnä sisse es tohe tükkü ja keelet oll saino kraapi. Jaaniüü aigo es tohe jõõst esiki
kallo ja vähki püüdä. Jõõvaimo võidsõ kuras saia ja karista. Taivaskota peeti tuud
aigu pühäs kotussõs.

Parhilla tuldask Taivaskotta üle Eesti. Siin käve umal aol filmi «Viimne reliikvia»
tegemine. Noid kotussit pite tetäs ratsasõitõ. Seo kandi paari tulõva pulmarahvaga
Taivaskotta pilte tegemä.

MIÄ LÖVVETI TAIVASKUAST KELCHI AORAAMADU PERRÄ?

OM ARVAT, ET SUURI SÕTO AIGU OMMA OLNÜ Taivaskua müüre seen käkmise kotusõ.
Kuulsa Christian Kelchi Liivimaa aoraamadu (1690–1707) perrä lövvetü Põhasõa
aigo liivamüürüst ilmadu uhkõ elämine. Mäe sisse länü mitmõ jala korgunõ prago.
Tuust mahtu poiskõnõ vaivalt läbi. Sis naanu pääle kitsas käük, mink takan olnu
suurõmb kammõr. Säält ummakõrda alost viil kats kitsast käüki. Üte käügi lõpun olnu
koda ja tuu takan viil 12 vähämbät tarrõ. Ütest tarõst lövvetü illos läte ja
leeväküdsämise aho. Tõõnõ käük länü kambrõhe, mink lähkүн kuus tarõköist. A

kõik nuu tarõ olnu pümme. Sää! sai edesi liiku õnnõ küündletulõ valgõl.

Talomehe arvanu, et nuu kambrõ ollõv Liivi sõa aol tettü. Kiä sääntse uhkõ käkmise kotusõ hindäle tekk, tuud es mälehtä Põhasõa aigo inämb kiäki. Miä tuust esieräligust paigast sai, olõ-õi kah kinkagi käest perrä küssü.

TAIVASKUALÕ!

kodo-uurja Albert Ivaski perrä, kiä oll peri Taivaskua lähküst Võidralt.

POISKÕNÕ: Imä, mi lää Taivaskualõ kaema, kuis nuu liinamehe naidõ õngitsõmisõ massinidõga kallo püüdvä!

IMÄ: Ah, tsusku teid kõiki ummi massinidõga. Ma taha kaia, kohe tuu tsoboruutsna jäi! Kas lehmähaina omma otsidu ja tsiakartohli tsaedu?!

POISKÕNÕ: Imä, va-natsõdsõ lubasi täämbä esi haina tuvva. Ja mii olõmi tagasi nigu üts hüdsi õnnõgi! Imä, mi käümi õks kõrra tsuklõmah kah. Jõõh um vesi jo lämmi nigu sann!

IMÄ : Kaegõ, et ti mul kara aos tagasi olõt. Lehmä tulõva täämbä väläh nüssä ja teid

olõsi vaia tsämläisi kaitsma. Juhan tsusksõ süümaigo hüürläse pessä. Nuu kah nigu maruh. Ei piävä eski eläjit paigah. Vask peräpõrgolinõ karaski joba üle aiamulgu kapstaluumõ sisse. Ja sõksõ kõik ütte rukka. Koh ti ollit, et eläjä nii ummapääd jätit? Ku esä kah luras, võitõ kävvä!

POISKÕNÕ: Esä! Imä käskse meil jõõ viirde kaema minnä, kuis nuu liinamehe naidõ õngitsõmisõ massinidõga kallo püüdvä. Et muudku ajava õnnõgi vändäst ümbre ja viputasõ vasa. Ja õng aasõ kalla jõkõ pite takah nika kätte saa. Kas sa kah lupat, esä?

ESÄ: Tohho mulkus! Tuu no mõni jutt! Aiah olõsi kah vaia jo midägi tetä, a ti aelõdõ ümbre nigu mõtsalisõ. Kaegõ, et ti, prohvusõ, mul sääntse hulkmisõ perämädses jätät. Ja ku vesi külm om, ei tohe tsuklõma joht minnä!

POISKÕNÕ: Hää külh, hää külh, mi tulõmi õkva väega ruttu tagasi! Osvalt, uu-u! Kristjan, uu-u! Mi joba läämi Taivaskualõ!

tsoboruutsna – malk
tsämb läne – mudalanõ
kapstaluum – kapstataim
mulkus – molo

TUMMÕ VIIGA JA SÜVÄ JÄRVE

KAS TIÄT, ET PARDSI KANTI JÄÄSE Eesti ja esiki Euruupa kõgõ tummõmba viiga järve? Sääntse viiga järve omma inämbüisi suujärve. A Pardsi järve omma hoobis mõtsa sisse vai nurmi vaihölõ parra paiga löüdnü.

Mille sis naidõ järvi vesi tummõ om? Tiidläse omma vällä urnu, et Pardsi järvi tummõ vesi om väega hapu. A mineraalõ ja toitainit lövvüs sääl väega veidü. Ku maapõhan järvi ümbre om verevät ja pruuni moreeni, tege tuu vett tummõmbas. Uja ja kraavi toova Partsi järvihe tummõt vett mano seo kandi soiõ seest.

Pardsi ja Holvandi kandin lövvüs mõni peris sükäv järv. Nuu tegüsi iäaol iä sulamisõ kotussidõ pääle. Kõgõ süvembä omma Kivijärv (18,2 m) ja väikene Kiisa järv (12,5 m).

Hulga järvi om tsäbarigun kuun ümbre Tsolgo külä. Väikeisi järvi om sääl kokko vähämbält säidse: Pikkjärv, Kõvvörjärv, Mustjärv, Annõjärv, Pille järv, Karsna järv ja

Kivijärv om väega süvä järv.

Lauga järv. Tsolgo nuka kõgõ suurõmb järv om Karsna järv (16,3 ha), a kõgõ tsillõmb Annõjärv (0,6 ha).

Nuu omma süvä ja küländ kinnilidse järve, mink ümbre jääs nii põllumaad, suud ku mõtsa. Mustjärv (6 ha) peris kest Tsolgo küllä om Eesti järvist süvvüse poolõst neländä kotusõ pääl – kõgõ süvemb kotus 29,7 m. Järve viirde jääs vana Tsolgo kuul.

KUIMUUDU TSOLGO UMA NIME SAI?

Albert Rüüsteri perrä

TAIVAESÄ LEI VAHTSÖT ILMA. *Ku tä oll uma tüüga valmis saanu, tull täl mõtõ sanna minnä. A unõhtanu uma ilmaluumisõ tüüriista sanna vüürüste.*

Umas hiitümises löüdnü Taivaesä sannastiist Vanahalva, kiä hiitviil lava pääl lõunõt. A üten sannan käümine lepütäs ka kõgõ suurõmba vainlasõ. Taivaesä kõnõl peräkõrd

Vanahalv tege Tsolgot.

Vanalõhalvalõgi, mäantse suurõ tüüga tä valmis om saanu.

A Vanahalv rühke sannan käümisega. Tä karas jo veitü ao pärast sannaussõst vällä, haard sannaussõ takast Taivaesä ilmaluumisõ riista ja nakas esi kah väega kipõstõ tüüle, Taivaesä luudut ilma uma näo perrä ümbre tegemä.

Ku Taivaesä pe-räkõrd sannast vällä tull ja ummi tüüriisto tahtsõ võtta, sis noid olõki es inämb. A tä sai kõrraga arvo, kiä tuu timä tüüriista varga muudu hindäle oll võtnu.

Vanahalv sai jo neli vahtsõt järve valmis tetä, nika ku Taivaesä peräle joud ja timä käest uma tüüriista ärki haard. Taivaesä ütäl Vanalõhalvalõ: «Parhilla olõt kül üte tsoलगушõ valmis tennü!» Nii saigi toolõ kotusõlõ nimi – Tsolgo.

TII LÄTT LÄBI TILLÕORO

VANA VÕRO-TARTO TII LASK KÄÄNÄHTÜSEGA LÄBI TILLÕORO alla oro põhja ja joud mäkke Varbusõ postijaama lähkүн. Sõidami üle Tillõ jõõ – Ahja jõkõ kutsutas siin niimuudu. Org om Tillõl mõnõ kotusõ pääl esiki 42 miitret süvä ja nii 500 miitret lagja. Oroperve omma väega pistü, kallakut om nail 18–20°. Tillõoron suurõtii lähkүн om kallak esiki 30o. Tillõoro kaitsõala küünüs Tillõ veski mant nika ku Möksi veskini. Sääl omma korgõ jõõperve, pallo lättit ja lehepuumõts oro külgi pääl.

Mitmõ ao jäle

Muistidsõ ao perändüses omma siin vana liinamägi. Liinamäke Tillõ silla lähkүн oroveere pääl kutsutas Kandsimägi. Tuu lähükeste jääs Rõõmumägi.

Roodsi ao mälehtüses om vana tamm – tuu ollõv kuningas Karl XII esi istutanu. Matsivalli pääl kasunu viil tõõnõ tamm. Tuu lännü kasuma tokist, mink kuningas maa sisse tsusanu. A karapoiskõsõ tennü viil päält viimäst sõta puulõ nii kõva tulõ ala, et tuu ärki palli.

Jõõoro küle pääl om 20 miitre korgunõ liivakivist müür, mink sisen suur liivakuup – Mereuun. Säält juusk jõkkõ külм ja selge Mereosõ läte. Rahva meelest võidsõ õnnõ merest niivõrra pallo vett vällä juuskõ. Kooba lae pääl olnu Võromaa üts ilosampi tandsuplatsõ. Säält kostu pillihellü ja naaru hummogu valgõni.

Mereosõ kuupa kutsutas viil Sõatarõs – sääл kәknü hinnәst Põhasõa aigu Roodsi sõamehe. Tilleoro tapõlus Vabadussõa aigu mitusada aastakka ildamba avit Võro liina rutõmbahe vainlaisi käest tagasi võtta.

1865. aastagast om peri Varbusõ postijaam. Tii viirde jääse postijaam esi ja värehti, naidõ vastan omma talli. Postijaaman olli sõidumiihi tarõ, sepä tarõ ja sepikoda, aida. Vanna postijaama om no tettü maantiimuuseum.

TILLÕORO LUGU

Jan Rahman

Tuukõrd, ku ma jälki sõidi tuu bussiga, istõ mu iih inglise keele oppaja Maila Vilu. Mullõ olõ-i tä midägi opanu ja minno tä tunnõki-i, a ma õks kiroda timäst. Minkperäst kiroda ma väega sakõstõ inemiisist, kedä õnnõ näo perrä tiiä?

Ma ei tiiä, kas tuuperäst, a arva, et kimmähe ka tuuperäst, et Maila Vilu mu iih istõ, tulli mullõ Tillõorost läbi sõitõh imeligu mõttõ päähä. Mõtli, et olõ tiijuhis suurõlõ vällämaa ekskursoonilõ ja seledä näile tuud Tillõoro luku. Ja joba ma saisõ-gi oroh kurvõ pääl ja seledi:

«Juu aa siiing hie ää haus. In long taim ägõu voos hie not this haus, hie voos ää õuld littl foresthaus. In thätt haus voos living ää õuld menn, ää veri õuld menn. In vann tei voos ää mototsiklmenn veri spiid train taun thiss vei. Änd hiis mototsikel stopers meikn nott vөөk. Änd hii voos veri spiid traivn insaid thätt haus. The õuld menn insaid the haus voos sliiping. Hii ständ veri spiid app. The mototsikelmenn voos trinkn änd hii seid: «Vatt vei iis tu Tartu kõuing?»

Thee õuld menn seid: «Tõön hie...»»

Kuis om ahi inglise keeleh? Mitte ei tiiä. Nii jääski mul turistõlõ kõnõlõmalda nalakotus: «Käänä säält aho takast».

Suur rahvapido Indsikurmun.

RAHVAPIDOKOTUS INDSIKURM

TAA KINÄ KOTUS PÕLVA KÜLE ALL JÄI KÕGÕ INNE SILMÄ Mõtstõ küläkooli noorõlõ kuulmeistrele, illatsõmbalõ kunstni-gulõ ja kirämehele Jaan Vahtralõ. Timä pand ette 1906. aastaga kihl-kunna laulupido Indsi-kurmun pitä.

LAULUPIDO PIDÄMISEL OM
PÕLVA KIHLKUNNAN PIKK
AOLUGU. Edimädse

paigapäälidse laulupido Eestin peetigi 1855. ja 1857. aastagal Põlvan. Siin peeti 1858. aastagal esiki Võro maakunna edimäne laulupäiv. Kuvvõ kuulmeistre ja koolilatsiga kõrvuusi lauli ka suurõ inemise.

Tiidmine Põlva rahva lauluhimost joud peris Eesti tõistõ viirde vällä. Aoleht «Per-no Postimees» kiroi, kuis Põlva kihlkunnan ollõv kõrd vai paar laulupühhä peet. Sääne pido olnu rahvalõ väega miilt perrä. Om arvat, et nuu laulupido peeti Keldrekaalan, oron, miä vii kerigu mant Mamastõhe.

Indsikurm esi omgi varolinõ org korgõ mäe all. Orgo jääse tandsuplats ni laululava. Indsikurmu mõtsaparki Ora jõõ perve pääl püvvetäs kõrran hoita. Suvõl saa siin rato pite juuskõ ja talvõl suusata. Põlva rahvalõ om Indsikurm uma ja armsa. Pallo mälehtäse rahvatandsu lüümist vai laulu- ja pillipäivi. Mõnõl tulõ miilde uma malõvaagi, a tõõsõl hoobis sõamihi kokkotulõk. Viimätsel Vinne aol peeti siin suurõ hulga küläliisiga pitõ nigu Lõuna-Eesti laulupäävä, Eesti ja Balti riike rahvatandsjidõ päävä.

AOLUGU

LÕUNA-EESTI KÕGÕ VANÕMB INEMISE TETT ASI om lõvvet Põlva kihlkunna maiõ päält. Tuu om noolõots Kääpä suust. Kiviaol elli siin kimmähe inemise. Näide elopaiko om lõvvet Kääpä ja Villa külän Võhandu veeren. Tarandkalmit om üle kihlkunna – Vana-Koiola ja Varbusõ kandin, Raistõn, Karilatsin ni muialgi. Tsõõrikit ja pikki kääpit lõvvüs Ahja, Ora, Lutsu ja Võhandu jõõ veeren.

Teedä om peris mitu vanna liinamäke: Tilleoro Kandsimägi, Rosma Liinamägi, Mõrgi Kuningamägi Väimälä lähkün, Kõrista Liinamägi Karilatsin ja Kauksi Leerimägi Lutsu jõõ veeren. Kiräpää Võro küle all om kah olnu maarahva liinamägi, inne ku sin-nä Tarto piiskopi kants tetti. Kõik naa kotusõ tunnistasõ tuud, et muistõhavva elli Põlva kihlkunnan peris hulga rahvast – rohkõmb ku mitmõl puul muial Võromaal. Seo kandi vana päätii tull Otõmpäält (*Otepäält*) Kiräpääle ja läts edesi Pihkva poolõ. Muistõhavva võidsõ siin olla umaette kihlkund: osa Rāpinast ja Kanepist oll Põlva all.

KON LÖVVÜS MUISTIDSÕ AO JÄLGI?

Kääpä eleti jo kiviaol

Kuna taa elokotus üles lõvveti?

Viimätsel Vinne aol tetti Võhandu jõõ pääle vahtsõt silda. Sis lõvvi sillategijä muistidsõ eläjä sarviga pääluu. Päält tuud naksi havva-uurja säääl kõrdapite kaibma. Nii lõvveti üles muistinõ elopaik. Tuud arvatas Lõuna-Hummogu-Eesti (Kagu- Eesti) ütes suurõmbas kiviao elokotusõs.

Midä säält vällä kaibõti?

Havva-uurja tei siin peris neli aastakka tüüd. Näil käve abis hulga koolilatsi. Aoga

oll tuu kotus turbakihi ala jäänü. Turba alt kaibõti vällä tulõasõmõ ja savianomidõ tükü. Tulõ vällä, et Kääpä inemise mõisti esiki savist anomit tetä. Lövveti eläjide luid ja näide hambist kaunistuisi. Lövvüse olli 7000–4000 aastagat vana!

Kuimuudu inemise tuul aol elli?

Ildamba tetti elokotus Võhandu korgõmba perve pääle. Peeti eläjit ja tetti veidükese põldu. Püsüti rohkõmb üte paiga pääl, ringi roitmist oll veidü. A kaupu vaihtaminõ töisi hõimõga jo käve. Kuis muido Kääpä kanti merevaigust kaalaketi sai?

Kas Rosma Liinamäele paeti varjo?

Kas tuu liinamäe kotus om Rosma külän?

Rosma külä jääs peris Põlva küle ala. A vanna liinamäe kotust teedäs hoobis veidemb. Tuu olõ-õi Rosmalt kavvõn – jääs mõtsadsõ mäe pääle Põlva-Võro tii viirde. Mäe päält om lövvet liivast valli ja kraavi jälgi. Tarvitõt om tuud liinamäke edimädse aastagatuhandõ töösõl poolõl.

Miä liinamäe pääl võidsõ olla?

Liinamäe pääl võidsõ olla vana kants. Tuu ümbre om olnu vall. Arvada, et vall kaibõtigi vainlaisi vasta. A mille kraav vallist sissepoolõ jääs? Kraavi kaibõti tuud aigu õks välläpoolõ, et vainlaisi takista. Esiki havva-uurja tiiä ei kimmäst vastust.

Mille Rosma Liinamäelt üttegi lövvüst vällä es tulõ?

Või-olla liinamäe pääl es eletä. Paeti õnnõ vainlaisi iist pakku. Vai jäi kandsi tegemine hoobis katski? Esiki moro om tasatsõs tegemäldä. Aoga omma kraavi perve ja vall madalas vaonu. Tuud, miä periselt sündü, võimi niivõrra kavvõ ao taadõ õnnõ arvada.

Rosma liinamäele om mõts kasunu.

Egän kihlkunna nuk kan omma uma vana ao tunnismärgi. Kääpä palon om lohkõga ohvõrduskivi. Tuud kutsutas viil Kuningakivis. Mõrgi kanti jääs Kuningamägi. Taast paigast om vanarahvas kah pallo juttõ kõnõlnu.

VANA KIHlkUNNASÜÄ PÖLVA

Midä teedäs Põlva nime kotsilõ?

Vanno aoluupapridõ perrä om Põlva nimme mitund muudu kirjä pant: *Polwesz, Polwitz, Põlvis, Pelwa*. Põlva nime kotsilõ käü kah mitu juttu. Rahvas om tähele pandnu, et suurõ tii nii Tartost Võrolõ ku Kanepist Räpinäle tegevä Põlvan põlvõ muudu käänähtüse. Vai olli Põlva uulidsa vanastõ niivõrra muadsõ, et sinnä põlvini võidsõt sisse vaoda? Keeletarga arvasõ, et sõna *põlv* tähend innevanastõ ka jõökäänähtüst. Nime saanu kotus om Ora jõõ põlvõ seen vai om taa sääne kotus, kon Ora hirmsat muudu põlviskõlõs vai käänäkit tege.

Sakõstõ kõnõldas hallõt luku ütest vaesõst tütärlatsõst, kiä pantu kerigu tegemise aigo põlvildõ müürü sisse. Näio tuudi ohvris, et vanahalv üüse kerikut är ei lahussi ja tüü lõpuni lasõssi tetä.

Põlva kihlkunna peremehe ja piiri

Põlva esi om vana kihlkunnasüä. A seo kihlkunna piiri omma kõgõ muutuisi üle elänü.

Kaemi perrä, määntse võõra peremehe omma siin umma võimu näüdänü:

13. aastagasaal läts Põlva üten muu Uandimaaga Tarto piiskopi ala.

Liivi sõa aigu oll seo kant kavva Vinnemaa võimu all.

Päält Liivi sõa läts Põlva kihlkund Poola ala ja neläkümne aastaga pärast Roodsi kätte.

Vana Põlva kihlkund oll suur ja lagja – 1624. aastagal käve taa ala Kärgula, Kruutusõ, Piigandi, Viora nukk ja kats vakust Räpinä mõisast.

1675. aastagal läts mõni jago Põlva kandi maid vahtsõst tettühe Kanepi kihlkun-da. Räpinä kihlkund tekkü kah tuuaigsõ suurõ Räpinä mõisa piiren.

Ku 1783. aastagal tetti Võro maakund, sis Põlva kihlkund üten Räpinä ja Kanepi kihlkunnaga arvati sinnä sisse.

Päält viimäst sõta 1950. aastagal tekkü Põlva rajuun. Tuu ala käve Ahja, Kiidjärve, Kanepi, Kõllõstõ, Laheda, Moostõ ja Põlva vald. 1961. aastagal panti taha mano Räpinä rajuun ja osa Otõmpää rajoonist.

Täämbädsel aol om Põlva rajoonist saanu Põlva maakund katõ liina – Põlva ja Räpinä – ja päält kümne vallaga.

Inneskine kerigukülä – parhilla maakunnaliin

Põlva paistus alt süväst orost ku katlõ põhast. Loogõlinõ Ora jõgi tege liinakõsõ nigu poolõs. Kavva aigo oll ümbre kerigu õnnõ väiku külä. Tuu nakas suurõmbas kasuma viil 19. aastagasaa lõpupoolõ. Inne 1932. aastagat jagi jõgi kura kalda Peri valda ja hää kalda Koiola valda. 1935. aastagal elli Põlvan päält 300 inemise. Tuud aigo oll siin nii 40 majja – inämbüste rohiliidsi aidu seen ja oroviiri pääl lajan.

Kallimba kauba tuudi Tartost vai Võrolt, lihtsämbit kaupu sai Põlva poodõst. Siin oll uma söögimaja ja rohoppuut, tüüt villavabrik, vuulu and uma eelektrijaam. Terve Põlva pääle tüüt viis lihonikku, kats uurmaakrit ja kats pääväpiltnikku. Olli uma rättsepä, kangsepä, laudsepä ja kudaja. Võissi nimmada Tanningu rõivavärmmise tüükota, Pikä villavabrikut ja savikivve tüüstüst Mamastõ külän.

Päält viimast sõta tetti Põlva rajooni-keskusõs. Siiä nakas maalt tulõma noorõmbat rahvast, kiä hindäle tüü lõvvi ja vahtsõhe majja kortina sai. Põlva oll Eesti Vabariigi üts edimäne allõv, miä 1993. aastagal liinas kuulutõdi. Parhilla eläs Põlvan päält 7000 inemise.

Vana ja vahtsõnõ Põlva.

SEO KANDI VAIMOELLO vidi Põlva Rahvaharidusõ Selts. Selts tekk hindäle vana kõrdsi kotsilõ suurõ ja kõrraligu seldsimaja. Sääl oll uma raamadukogo ja peeti pitõ. Tetti kursuisi ja kuunolõkiid. Nuuri tull kokko peris kavvõst – Põlva pido olli kuulsa. Poliitigamehe tuli inne valimiisi siiä kõnõt pidämä. Ütski tähtsä parteimiis es taha taad kotust vahele jättä. Põlva kerigu all oll päält 14 000 hinge.

1936. aastagal oll Põlva Rahvaharidusõ Seldsin 52 liigõt. Tuul aastagal peeti 22 pito 4500 inemisele – kolm olli segäkavaga, säidse näütemängu ja tandsuga. A peeti viil tandsuõdagit, kats balli ja maskõraati. Raamadukogon oll päält 1200 raamadu (kirämiis Valev Uibopuu perrä).

PÕLVA KALMUAID JA MAARJA KERIK

PÕLVA KALMUAIA PÄÄVÄREHTIST KURRA KÄTT jääs Meosõ Mihkli (sündü 1838. aastagal) ja timä naasõ Eewa rist. Tuu pääl om esimuudu kiri: «*Olen näinud 7,6 walitsust, 5 sõda, 4 põlwe, 3 õpetajat, 3 keisrit ja Eesti riigi algust*». Kuna võidsõ tuu miis är koolda? Määntsit valitsuisi ja sõto oll tä nännü?

Põlva mäeküle pääle naati matma jo 1773. aastagal. Kalmuaia päävärehtit peetäs vana Võromaa ütes ilosambas. Vanan kalmuaian puhkasõ Põlva keriguopõtaja Johann Georg Schwartz, aolehe välläandja Gustav Adolph Oldekop, koolimiis Johannes Käis, kirämiis ja kunstnik Jaan Vahtra, Vabadusristi saaja ja kuulsa sõamiis Oskar Kurvits.

Ku nakkat õdagu puult tiid pite tulõma, sis paistus kavvõ kerigutorni ots. Põlva Pühä Maarja kerik om päält 500 aastaga uma paiga pääl püsünü. Taa keskaost peri kerik tetti siiä jo 1470. aastaga paiku. Piiskopilõ miildünü oro – nii käsk tä uma valduisi kerigu alla orgo tetä.

Põlva kalmuaia pääväräht 1920. aastil.

SUURI SÕTO AIGO LAHUTI JA PALOTÕDI TAAD KERIKUT PERIS MITU KÕRDA. Kerigu torn ja tornipoolinõ jago omma kõgõ vanõmbast aost. Saino seen olnu oosõ – arvada, et säääl olli pühakujo. Ku parhilla kerikuhe sisse läät, jääs silmä kunstnik Friedrich Ludwig von Maydelli altarimaal. Saina pääle om pant tahvli rahvaluulõ korjamisõ iistvõtja Jakob Hurda mälehtüses.

Põlva kerigu lutõriusu kogodus oll umal aol väega suur. Velidse (hernhuutlasõ) siin suurt tukõ es lõvvä. Ku Võromaal naati vinne usku minemä, oll siin tuu vastavõtjit kah küländ veidü. Hoobis veidemb ku Karula vai Harglõ kandin. Kõgõ rohkõmb oll tõistõ usku minekit Väimälän ja Tsolgon. Siski jäi kihlkunna maiõ pääle ka kats õigõusu kerikut: Kähri kerik ja Timo kerik Tsolgon. Võro-Põlva tii viirde Sulõndu mõtsa jääs kõgõ vahtsõmb matusõaid – Rosma kalmuaid.

MÕISAELO

EDIMÄDSE MÕISA TETTI SIIÄ KANTI JO INNE LIIVI SÕTA. Viimädse väiku mõisa lätsi päämõisa külest eräle viil tsaariaol. Põlva kihlkunna maiõ pääl om aoga olnu nii paarkümmend mõisat. Mitmõ vahtsõ mõisa tegemine häöt är vana külä.

Arvatas, et Kiräpää mõisa oll olõman jo 14. aastagasaal – tuud aigo, ku tetti kants. Vana Liivimaa aol tekkü vanõmba mõisa nigu Kiuma (*Küemahe*), Peri (*Memskul*), Tõdu, Pardsi (*Parzimois*). Liivi sõaga häädü pallo külli ja Poola aol lätsi mõisa riigi kätte. Kiräpää staarostkunda tetti Koiola (*Koiküll*) mõisa. Võro (*Werro*) ja Väimelä (*Waimel*) mõisat kihlkunna tõõsõn veeren om edimäst kõrda nimmat 1590. aastagal. Roodsi aost omma peri tiidmise Moostõ (*Moisekatz*) mõisast.

Ku elo päält Põhasõa parõmbas läts, tekkü vähämbit mõisit viil mano. Tuust aost omma teedä sääntse mõisa nigu Joosu (*Waimel-Neuhof*), Timo (*Klein-Koiküll*), Tilsil (*Tilsit*), Varbusõ (*Warbus*) ni mitmõ tõõsõ.

Moostõ mõisa om püsünü keerolidsõst aost huulmalda

Teedä om, et Moostõ mõisa tetti 16. aastagasaal sääntse nimega külä maiõ pääle. Päält Põhasõa olnu taa mõisa kavva Münnichi-herri käen. Nuu olli Vinne tsaari

Moostõ mõisa väreht.

man hään kirän. A kaa-savaraga läts mõisa peränpoolõ Nolckeni perre kätte. Päält tuud, ku mõisa Eesti Vabariigi aigu riigi kätte sai, om tan kuul olnu.

Vanno ärlaonuid mõisahuunit lõvvüs Eesti pääle hulga. A kotusit, kon terve mõisasüä om parhilla kõigilõ kaemisõs alalõ, õnnõ mõni ütsik. Väiku lossi muudu Moostõ mõisa

päämaja tetti umal aol juugendistiili perrä ja om peri 1909. aastagast. Kavva es olõ järve veeren kõrralikku parki. A pargist sai aoga vana mõisaherrä Axel Gustav Nolckeni uhkus. Ei ollõv päivägi müüdä lännü, ku tä päämaja trepi päält hääl meelel umma parki es imehtele. Egä parki tettu tiiraa päält om nätä järve.

Ümbre mõisa juusk korgõ maakivvest müür värehti ja kellätorniga. Säantse kivimüürü omma olnu mitmõ Lõuna-Eesti vana mõisa ümbre.

Müürü sisse jääse hobõsõtall, tõllakuur, kara- ja tsialaut, vankrikuur, puutüü- ja sepikoda. Uhkõ viinavabrigu kõrval om vana viinakeldre, kohe torrõ pite tulivett juhiti. Vana huunõ tulõtasõ miilde, kuis uhkõ mõisaelo umal aol käve.

Midä rahvas Moostõ herrist mälehtäs?

Ku talomiis tahtsõ herrä mano minnä, es tohe tä kõrraga pääussõst sisse tulla. Pidi minemä takast ussõst alla keldrehe. Sääl kõnõl tä uma jutu edimält tarõpoisilõ är. Ku tuu and lua, võidsõ tä herrä hindäga kokko saia.

Kiäki nuur mõisapreilna käünü sakõstõ ilosa ilmaga küllä pite. Egä küläinemine, kiä vasta tull, pidi kumaruisi laskma ja tä käele suud andma. Mehe, kiä põllu pääl tüüd tei, pidi herrä man mütsü pääst haardma. Nii kavva, ku herr näidega juttu ai, tull tuud käen hoita.

MOOSTÕ MÕISA HERRÄ ESI OLNÜ SUURÕ PIDOPIDÄJÄ JA JAHILKÄÜJÄ. Egä sügüse tulti kokko pardsijahti, esiki kahrujahti ollõv peet. Moostõ mõisahe tulli kokko sugulasõ-tutva Luunja, Alatskivi vai Ahja mõisast ni kavvõmbastki.

Sakõstõ käve üü läbi kaardimäng. Nolckeni-herr ollõv Ahja herräle esiki Mõtskülä maaha mängnü ja nii lännü tuu Ahja mõisa külge.

A inne Edimäst ilmasõta jäi mõisa võim kõrd-kõrrast nõrgõmbas. Talorahvas sai eloga järe pääle, nakas rohkõmb suud vallalõ tegemä ja hindäle õiguisi nõudma.

EGÄPÄÄVÄNE TALOELO

PÕLVA KIHULKUNNAST PERI TAMMÕ JOOSEPILT JA PLAKI LIISALT om kirjä pant, kuis peris vanastõ eleti.

Midä talon süvvä tetti?

Söögis omma olnu terve nädäli kesviga herne. A tõõnõ nätäl keedeti hoobis upõga kesvä. Noid keedetü kõrraga perrele valmis neli vai viis pangi. Pääle kiitmise viidü tuu süük külmä kambrõhe, kost tedä veitsiviisi peesütedü (lämmistedü).

Sakõ kapsta panti mõisahe minekis üten vai talgo aigu rahvalõ lavva pääle. Jahust ja suurmist keedetü rehepessü lõpõtusõs sakõ pudõr. Tuud kutsutigi lõpupudros. Sõira hoiõti küläliisi jaos. Vanasõna ütles kah: kon sõira, säääl sõpra. Kohopiim panti küümnidega segi üte räti sisse, köüdeti rätst kinni ja panti kivi ala vaossihe. Ku sis piim kinni vaio, panti tuu aita lakkõ rippu. Säääl tä kuionu kõvas ja olnuki sõir valmis.

Kiisla oll rohkõmb himoasi. Vanarahva perrä and tuu joudu inne kõrras üle aia karada!

Latsõ olli tulõnäütäjä!

Ku sügüse välän tüü är sai, naksi imä, vanaimä ja tütrigu rehetarõn vokiga langa keträmä. Latsõ näütsi pirruuga imäle tuld – panni pirru palama ja hoiõ tuud käen.

Voki pääl oll linakuutsli, mink seest tull lang. Latsõ olli kuutsli takan ja näütsi tuld. Tuld es tohe sinnä kuutsli kotsilõ laskõ, sis olõssi lina palama lännü. Ilmangi es tohe, pird käen, magama jäia.

Egä õdagu oll üts latsist tulõnäütäjäs – üte nädäli üts ja sis jälki tõõnõ. Kõgõ vähämb näütäjä es olõ viil kümmend aastakka vana.

Mille vanastõ jutussit aeti?

Vanal aol es olõ rahval viil raamatit ja televiisorist es mõista kiäki undki nätä. A sis peeti väega luku jutussidõ ajamisõst. Rehetarrõ oll õdagu lajalt rahvast kokko tulnu. Ku ütäl jutus

är lõppi, alost tõõnõ. Õdak lännü nii kipõlt müüädä. Kõnõlõja arotanu tuudki, kuis elo aoga muutus.

Midä kagonivana taloinemise arvanu, ku nää suidsutarõ asõmõl korsnaga tarõ löüdnü? Ku nää nännü, et viläpõllu omma tasadsõ ja laja.

Lepä – Jakob Hurda kodotalo – ait Himmastõn.

Mõisa pessühirm om hoobis är kaonu. Puhas leib om lavva pääl ja illos rõivas pitä. Vast ei mõistassi vana sääntse priiusõga esiki är harinõda?

PÕLVA KANDI KÜLLI VANA JUTUSÕ

rahvaluulõ korjaja Jakob Hurda perrä

Puuk

Mamastõ külän Kadaja kolgan elänü üts peremiis Paabu Juhan. Tuul olnu koton peris puuk. Peremehe poig võtnu naist. Pulma aigo lännü poja noorik aita ja nän-nü kõrraga salvõ veere pääl musta kikast. Tahtsõ tuud vällä ajja, võtt vitsa ja lei. Kikas karas vällä ja linnas aida katusõhara pääle. Sääl nakas tä hinnäst kohrutama, nii et tulõkibõna katusõ pääle vällä joosi.

Ait olõssi õkva palama lännü, kui imä jaolõ ei olõssi saanu. Vana pernaanõ kuts kikka maaha: «Tiide-liide, tulõ maaha. Ega neitsi nimme tiia!»

Kikas läts aita tagasi ja hoonõ jäi õks alalõ.

Katsk

Roodsi sõa aigo roit-nu katsk esi ringi, et inemiisi koolõta (tap-pa). Tull kipõ sõiduga Himmastõ küläst kah läbi. Sõit küllä käü korgõt perve pite. Ku ei mõista ette kaia, võit hättä jäiä. Nii mõnõ-ki omma säääl vankri tsõõri vai tele murdnu. Kadsul es lääki häste. Tä sõit nii kipõs-tõ, et vankri uppi linnas

ja tsõõr katski läts. Hädäga pidi inemiisi pallõma – õks noid, kedä koolõtama oll tulnu –, et nuu vahtsõ vankritsõõri toosi. Kõrvalidsõ väiku talo peremiis tõi sis üte. Tenos avitamisõ iist and katsk uma sõna, et tä mitte ilmangi inämb sinnä kanti asja ei tii. Umma sõnna om tä pidänü täämbädseni pääväni vällä.

Katsk tulõ küllä.

KARI LATSI TULÕ KARILATSI!

KIÄ TARTO PUULT PÕLVAHE SÕIT, KÄÄNDKU KUURVEREST HÄÄD KÄTT KARILATSI. Võrost vanna tiid pite Tartohe minnen om viil lihtsämb – Põlva talorahvamuusõum jääs peris tii viirde. Umal aol oll muusõumi kant Karilatsi valla süä. Karilatsin peeti laatõ ja siin oll esiki uma pank. Kõik tundsõ ütstõist ja oll teedä, kinkalõ mass rahha lainu pääle

anda. Teno muusõumi tegemisele jäi vana Kähri (ildamba Karilatsi) valla süä alalõ. Kaia saa vanna valla- ja koh- tumajja, kohe ildamba tetti vaesõmaja. Alalõ omma viil vahtsõmb vallamaja, magasiait ja koolimaja.

Vana muusõummi kokko veetü huunõ omma inämbüste seost kandist peri. Või-

Karilatsi muusõum.

olla olõssi nuu muido hoobis är laonu vai inemiisi ullusõ peräst häönü. Sabõrnast tuudi hollandi tuulõveski, miä umal aol tetti Pranglin. Valgõmötsast om peri katsa nukaga mesipuiõ ait. Siin om viil vana Kährist tuud rehetarõ. Seo kandi talo sai vanastõ suurt tullu lina kasvatamisõst. Selle om muusõumin kaemisõs vällä pant hulga vanno linatüüriisto. Siin hoiõtas päält 17 000 asa ja tüüriista.

Koolilatsi tüü om muusõumi maa pääle Tsähknä vai Viro oja viirde tett Põlva maakunna kaart. Kaardi pääle omma märgidü tii ja raudtii, jõõ ni järve, esiki teedä inemiisi elopaiga.

Muusõumi külälise käävä kimmähe vana koolimaja klassitarõn. 1889. aastagal ussõ valla tennü Karilatsi koolin käve tunni nika ku 1972. aastagani. Sis panti taa kuul nigu mitmõ töösõki Võromaa kooli kinni – latsi oll veidü. Nii häädü är mitmõ vana kooli, a Karilatsi koolil nakas hoobis tõistmuudu elo. Tuuaigsõ Põlva rajooni üte päämehe Kalju Kermase mõtõ oll Karilatsi kodoluumuusõum tetä – huunõ kõrran ja maad küländ.

Suurõ tüü muusõumi hääs tei är Põlva rajooni koolilatsõ üten kuulmeistrega. Aastagil 1971–1979, ku ehitüs suurõ huuga käve, tull kõgõ rohkõmb tüütunnõ kokko Kauksi kooli latsil. Hää tüü iist sai kittä viil Valgjärve, Karaski, Leevaku, Kanepi ja Põlva kooli.

TUU NALI – KUIS KARI LATSI LÄTT KARILATSI – OM PERISELT KAH ÕIGÕ. Latsi käü Karilatsi muusõummi hulga. Vanan koolitarõn saa peris koolitunni pitä, kon kõnõlda seo kandi kodoluust ja inemiisist.

KOOLIOPPUS LÄBI AO

ROODSI AOST OM TEEDÄ, ET 1688. AASTAGAL OLL PÕLVAN KUUL JO OLÕMAN. Mitu last tuud aigu kuuli käve, olõ-õi teedä. A 1730. aastaga paiku olnu Põlvan esiki uma koolimaja. Umaette koolimajjo oll tuud aigu viil õnnõ paarin Lõuna-Eesti kihlkunnan.

Põlva kihlkunnan olli hää lugõja

18. aastagasaa lõpun olnu uma kandi koolieloga kõgõ rohkõmb rahul Põlva keri-guopõtaja. Tuud aigu oll Põlva kihlkunna pääle pia paarkümmend mõisa- ja küläkuu-li. Kuulõ sai esiki rohkõmb, ku korgõmbalt puult nõvvõti. Uma kuul oll Himmastõn, Koiolan, Moostõn, Karilatsin, Kiuman, Joosun, Raistõ külän ja mitmõl puul muial. 18. aastagasaa lõpus mõistsõ päält poolõ Lõuna-Eesti talorahvast lukõ. Parõmba lugõja olli Võromaal, kimmähe ka Põlva kihlkunnan.

Vahtsõnõ kihlkunnakuul nakas tüüle 1832. aastagal Mamastõn Kõstremäel. Sääl opmisõ iist tull massa. Oppi sai õnnõ mõnõ kõrdsimehe, möldre vai rikkamba talo-mehe targa pääga latsõ. 1857. aastagal tetti valla Põlva kihlkunnakuul tütlatsilõ.

Tsaariao lõpun tull kõrd, et koolioppus piät käümä vinne keeli. Edimädsel aasta-gal võidsõ viil uman keelen oppi. Egä kuulmeistre käest nõvvõti hääd vinne keele mõistmist. Kiä es kõnõlõ, tuu ammõtist vällä! Nii tetti kuulsa koolimehe Johannes Käisi esä Kääso Piitre kah Rosma küläkoolist vallalõ – tä es mõista vinne kiilt.

Kurtummõ latsi kuul

Põlvan proomiti jo rohkõmb ku 100 aastakka tagasi avita latsi, kiä es kuulõ. Võro-maa kihlkundõ latsilõ tetti 1897. aastagal Puuri karamõisahe kurtummõ kuul. Puuri koolin käve kõrraga nii paarkümmend last. Latsõ opati helüga küsümüsele vastust andma, suu liikmisõ perrä jutust arvo saama, kirotama, rehkendämä ja joonistama. Tütlatsi opati sukkõ ja kindit kudama. Poiskõsõ parandi Põlva kängsepä Kahari oppusõ perrä kängi. Viil opati näid puust luitsit, koppõ ja kolgitsit tegemä. Puuri kuul lõpõt tüü 1916. aastagal.

Koolielo vabariigi alostusõst mii aoni vällä

1920. aastagil oll Põlva kihlkunnan päält paarikümne kooli – Väimälä, Tilsa, Kari-latsi, Kiuma, Varbusõ, Mamastõ ja Himmastõ, Adistõ, Vanakülä, Tännässilmä, Jaa-nimõisa, Kauksi, Moostõ, Pardsi, Sika, Rosma, Tsolgo, Navi, Kääpä ni viil mõnõ. Pallo suurõmba latsõ lätsi edesi Võro ja Tarto kuuli.

Koolimiis Käisi opilasõ timä kodotarõ man.

Väimälä mõisan oll Väimälä põllutüükuul. Kiä sääl tahtsõ oppi, pidi olõma vähämbält 16 aastakka vana, kuus klas-si lõpõtanu ja veidükese põllutüüd tundma.

Viimädse sõa aigo sai Põlva kihlkunna kooli kõvva kannahta. Nii palli 1944. aastagal sõa aigu Põlva koolimaja üten raa-matidõ ja kooliasjoga maaha. Vahtsõnõ Põlva

keskkuul, midä vidi kavva vana koolimiis Paul Lehestik (1926–1994), sai aoga uma rajooni suurõmbas koolis. Sääl käve egä neläs Põlva rajooni koolilats.

Täämbädsel aol jääs Põlva kihlkunna maiõ pääle kah peris hulga kuulõ: Põlva ütisgümnaasium, Põlva ja Parksepä keskkuul, Tilsa, Moostõ, Kauksi ni Kääpä põhi-kuul. Om esiki mitu algkuuli: Vana-Koiola, Rasina, Himmastõ ja Mamastõ kooli. Umaette kooli omma Võromaa kutsõharidusõ keskus Väimälän ja Johannese va-bakuul Rosmal. Johannese kuul tetti majja, kon om sündünü kuulsa koolimiis Johannes Käis. Sääl opatas latsi ilmakuulsa saksa koolimehe Rudolf Steineri opikava perrä.

VÄIMÄLÄ KÜLÄKOOLIN

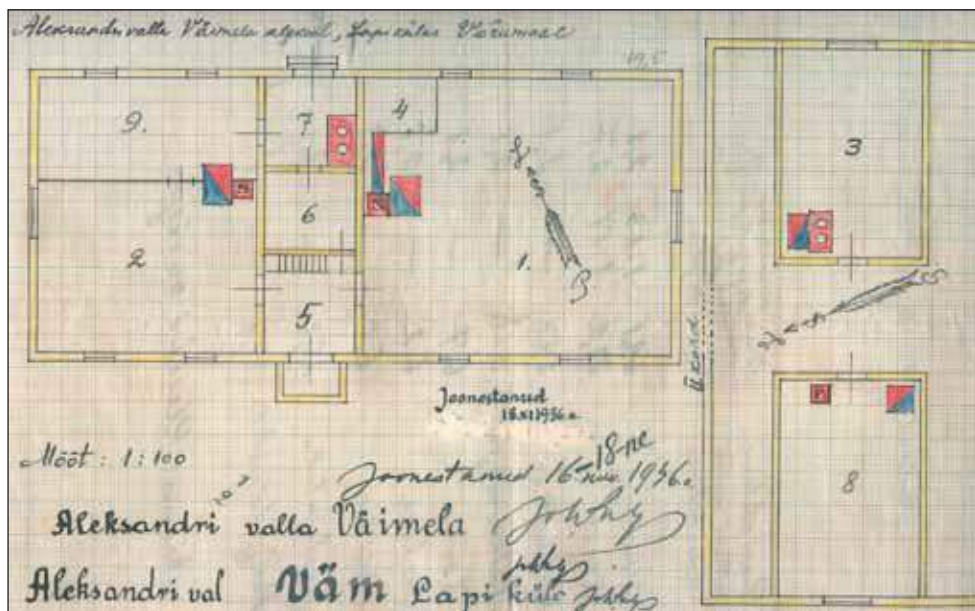
*vana koolimehe Paul Miti perrä timä esä koolipõlvõst
aastagil 1875–1880*

Üts päiv Väimälä koolin

Kuuli minti hummogu varra. Nii varra, ku valgõs läts. Raamadu ja söögipaki kääneti kuuli minnen pääräti sisse. Kellä ja kelläaigu koolin es tunnistõda. Opminõ nakas sis, kui kuulmeistre käsü and.

Kõrraga oppamist ja seletämist es olõ. Egä lats oll lugõma opmisõga esi kaugusõ pääl ja rehkendüsega sääl, kohe tiidmise küündü. Egäüts, kiä es tiiä, kuis midägi tetä, läts kuulmeistre mano küsümä. Tuu selet kõigilõ erälde. Kiä kirotamist oppõ, tull uma tahvliga kuulmeistre mano. Tuu tekk sinnä tähe ette. Lats pidi tuud tähte kats tahvli külge täüs kirotama.

Opma sunniti ku vaia kuraga. Koolipaprin om kirän: «laiskusõ iist söömäldä jäänü, söögipalvõ aigo kõvva kõhähätämise iist tunn aigo nukar saistu vai halva opmisõ peräst kolm tunni kroonupühä aigo koolimajan istnu».

Lapi koolist om vällä kasunu täämbäne Parksepä kuul.

KOLHOOSIAIG JA TÜÜSTÜS PÕLVA RAJOONI AOST PÄÄLE

Põlva kolhuus oll Eesti pääle pia edimäne

Ümbre Põlva olli pia kolmõst külest Põlva kolhoosi maa. Mamastõhe tetti jo 1947. aastagal Eesti tõdnõ kolhuus. Kõgõ edimäne kolhuus oll Saarõmaal.

Mamastõ külän peeti kuunolõkit, kon võeti nõvvos kolhuusi minnä. Tuu kolhuus sai nimes Võit. Kolhoosi tegijä olli peri ütsäst perrest – kokko 12 inemist. Kolhoosi 25. aastagapääväs panti Mamastõhe pistü avvosammas «*Au kolhoosikorra*le». Avvosambas om ilmadu suur adõr – tuu pidi näütämä maarahva vaiva ja huult.

Ku kolhuus aoga suurõmbas kasvi, sai nimes õnnõ Põlva kolhuus. Tuud aigo oll tä uma rajooni pääle kuulsambit. Häste läts edesi piimäkari ja Eesti parõmbidõ sekkä jovvi tsiakasvataja. Inne tõisi naati siin kandin nurmi lupjama, et rohkõmb saaki saia. Taa kolhoosi perrätulõja om parhilla Põlva põllumajandusõ ütisüs.

Põlva rajooni põllumajandus oll tuud aigo riigi keskmädsest parõmb ja and rajooni pääle rohkõmb ku poolõ tüükotusõ. Pääle kolhoosikõrra häämist kattõ ka hulga vanno tüükotussit. Vahtsõnõ aig nõud inemiisilt peris vahtsõ ammõdi opmist.

Põlva kolhuus 1987. aastagal

<i>maad kokko</i>	– 6252 ha
<i>lehm</i>	836
<i>piimä lehmä kotsilõ</i>	– 5368 kg
<i>tsiko</i>	– 4384
<i>kassu</i>	– 1804 tuhat ruublit
<i>tüüliisi</i>	– 229 inemist
<i>keskmäne palk</i>	– 321 ruublit

Tähtsämbä tüüstüse

Põlva nigu mõnõ tõdsõki Lõuna-Eesti rajooni jäi uma tüüstüse poolõst Põha- Eestist maaha. Suurõmba ettevõttõ olli Põlvan ja Räpinäl.

Umaaigsõt Põlva rajuuni tunti linakasvatusõ perrä. Siin kandin omma vanast aost hää linamaa olnu. Pia puul Eesti linast kasvi Põlva rajoonin. Tuul aol peeti sakõstõ

Ehitüstüü Põlva liinan.

sotsialistikkõ võistluisi. Põlva rajooni linakasvatus tull tuu võistlusõ võitjas ni Eesti ku esiki terve Nõvvokogo Liidu pääle. Siin tüüt 1954. aastagast uma linavabrik. Linavabrikun tetti linakiudu ja paklit, mink kõrvalt saadi linaluid. Linaluid tarvitõdi ehitüse man.

1965. aastagal nakas tüüle Põlva piimä-

kombinaat, miä oll kimmähe rajooni kõgõ suurõmb tüüstüs. Sääl tetti kohopiimä ja võidu. Kõgõ inne Eestin nakati lõssipulbrit tegemä. Kombinaat tüütäs parhilla vahtsõ nime all – AS Põlva Piim.

Suurõmba ettevõttõ olli viil Mehhaniseerit Ehituskolonn (MEK), Kolhuusõ Ehituskontor (KEK), Põlva Tarbijdõ Koopõratiiv ja Põlva Autobaas. Raudtiijaam, piimäkombinaat, leevätehäs, MEK ja KEK, linavabrik ja kommunaalkombinaat jäi ümbre raudtiijaama vanast Põlva süälest peris kavvõdalõ. Ku säält kiäki tüü mant vai kortinamajast süäliina minemä nakas, ütäl tä iks: «Ma lää no Põlvahe.» Tuust huulmada, et esihindäst tä oll jo Põlvan.

TÕUDSIMÄE KÜLÄ TÄHETORNI LUGU

Ene ja Eve Raudsaarõ perrä

TÕUDSIMÄE EI JÄÄ RÄPINÄ-VÕRO SUURÕTHI PÄÄLT Listaku bussipiätüsest kukki kavvõ. Sääl om vana talokotus ja mäe ala jääs väiku Kärnjärv. Taa tsõõrigu mäe pääl om taivahe vahtmisõ torn – Tõudsimäe tähetorn. Selge ilmaga ollõv päivä tornist nätä Suurt Munamäke ja seo kandi tähtsämbit kotussit nigu Paidra veski vai Kääpä kuul.

Taa tähetorni mõtõ tegüsi Hugo Raudsaarõl (1923), kiä esi om tähetiidläne. Tõudsimäel elli jo timä vanõmba. Tä oll perre säitsmes lats, käve kuuli Leevile ja Võrolõ, sis lõpõt Tarto ülikooli. Et tä Tarto tähetorni mano tüüle jäi ja suvõl kodo-talon elli, tullu umakandi inemise timä käest taivaalodsõ kotsilõ kõiksugu asjo küsümä. Häameelega kõnõl tä näile Kuust ja Pääväst ni näüdäs tähti. A pikksilmäga taivahe vahtmisõs oll vaia peris umaette kotust.

Raudsaarõ hääst mõttõst võtt umakandi rahvas kõrraga kinni. Talo vana hainaküün tuudi mäe otsa. 1964. aastagal panti siiä pistü edimäne puust taivahe vahtmisõ torn. Paika sai päävækell. Tähtsä päiv oll tuu, ku tähetornilõ vahtsõnõ terräv pikksilm tuudi. Esiki Võro rajooni aoleht «Tõõrahva Elu» and rahvalõ teedä, kuna Tõudsimäel jälki tähti vahtminõ tulõ.

TÄHEUNO POOLÕ KÄÜ HULGA KOO-LILATSI. Tä näütäs umma igävest kallõndrit ja seletäs, kuis aastagao muutusõ. Kõgõ parõmb om kimmähe selge üüga läbi pikksilmä taivahe vahti. Kon omma Veenusõ tsirp, Saturni rõngas, Kuu kraatri, Põhanagõl vai pallo muudki, miä taiva pääl liigus ja helkäs? Või-olla tulõ mõnõst väikust vahtjast kuulsa tähetiidläne...

Hugo Raudsaar 1970. aastil uma tähetorni iin.

TEEDÄ INEMISE PÕLVA KIHLEKUNNAST

Oldekopi havvaplatz.

GUSTAV ADOLPH OLDEKOP

JA TIMÄ LAULU

HAAPSALU LIINAN SÜNDÜNÜ ja Saksamaal Halle ülikoolin opnu Gustav Adolph Oldekop (1755–1838) tekk uma elotüü hoo- bis Põlvan. Aastagil 1781–1819 oll tä siin keriguopõtajas.

Kirämehe elost viil nii pallo, et täl oll katõ naasõga 19 last. Edimädses naasõs võtt timä Kanepi keriguopõtaja Rothi sõsa- ra Dorothea. Pääle naasõ kuulmist elli uma maarahvast peri tiinjäga. Näile sündü viil säidse last. Tiinjä hindäväärilidses pidämi- ne es miildü kogodusölõ ja mõisaherrile. Viil päält tuud, ku tä keriguopõtaja am- mõdi maaha pand, võidsõ nää ammõt- ligult paari minnä. Vast tuuperäst lätski Oldekop perrega är Tartohe. Sääl elli tä peris vaesõhe ja sinnä ka kuuli. A matõti tä hindä tahtmisõ perrä õks Põlvahe.

Oldekopi havvakotus oll kavva tiidmälä. Viil 1920. aastidõ lõpun tulnu üts Mamastõ külä miis Piho Jaan tuuaigsõ Põlva keriguopõtaja Schwartzi mano. Vana- miis tahtnu Oldekopi havvakotust näüädä. Tä esi oll poiskõsõn vana opõtaja puhtil käünü. Havva pääl om parhilla kivirist.

Tähtsämbä tüü ja tegemise

Tuud saksa suust miist tundas ku edimädses aolehe tegijät. Ütenkuun Kanepi pastori Johann Philipp von Rothiga and tä vällä edimäst talorahva aolehte «Tarto ma rahwa Näddali-Leht». Oldekop om edimäne ilmaligu võrokeelidse luulõ kirotaja. Tä laulu kõnõlõsõ latsist, luudusõst, taloelost ja tüüst. Kõrd kirot tä tõsitsõhe, a tõõnõkõrd hoobis nalaga poolõs.

Viil mõnõ Oldekopi kirätüü:

*«Eesti-Ma Rahwa Kalendri» katõ aastakäügi kokkopandja,
pand 1819. aastaga talorahva säädüst lõunaeesti kiilde ümbre,
kirot üte edimädses raamadu luudusluust «Mõtlemisse Jumjala teggude päle»,
and vällä viis nummõrd tartokeelist «Kulutamisse Lehte».*

Tarto ülikooli koolikaeja anni nõvvo, et Kanepi kihlkunnakooli poiskõisilõ võissi päält kerigulaulõ opada ka rõõmsa viiega ilmalikkõ laulõ. A tuud aigo es

olõ noid viil kiäki kirjä pandnu. Roth pallõl luulõanniga Oldekopi api.

Laulu opati latsilõ selges ja noilõ tetti mano saksa viie. Noid laulõ nakas Kanepi ja Põlva kandi rahvas hää meelega laulma. Kõgõ kuulsambas sai «Poisikesse rõõm talwe perrast».

POSIKESSE RÕÕM TALWE PERRAST

Gustav Adolph Oldekop

*Se talw, se kange talw
Ei olle joht ni halw,
Kui mõnne rahwas mõtlewa,
Ke külma hõngo pelgawa.
Se talw, se kange talw
Ei olle joht ni halw.*

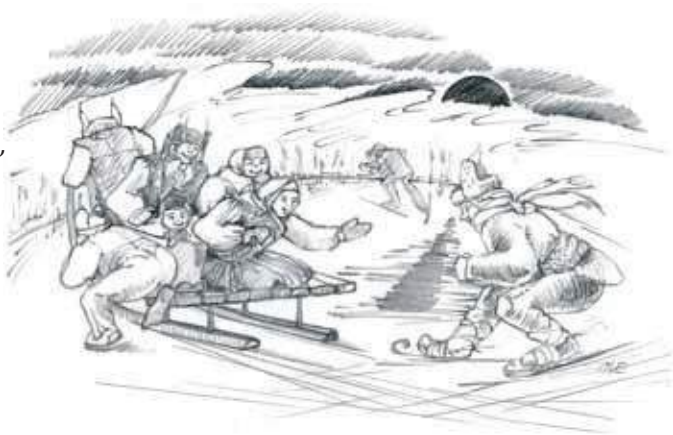
/ - - - /

*Kui jeä, kui nilbe jeä
Om wee pääl, sis om hä.
Sis meie mihhe ljugleme
Nink jalla rawwan joseme;
Kui jeä, kui nilbe jeä
Om wee pääl, sis om hä!*

/ - - - /

*Sul, mees, sul, wanna mees,
Om hä, kui padda kees.
Sa tarren henda pesitat
Nink kassukaga ehhitat.
Sul, mees, sul, wanna mees,
Om hä, kui padda kees.*

*Siski – hä essake,
Jä tarre ennege.
Kui me, kui wäljan me
Siin rõmun maadleme,
Sis hennel meelde algata,
Et noor sa ütskõrd ollit ka,
Et sa ei tõrrele,
Kui me siin maadleme.*

Kolm põlvõ Schwartzõ.

JOHANN GEORG SCHWARTZ JA «KOLI-RAMAT»

PÕLVA RAHVAS KUTSÕ
umma vanna keriguopõ-
tajat Edimäne Varts vai
Vana Varts. Timä poig ja
pojapoig sai kah Põlva
keriguopõtajas. Nii tekk
tä suguvõsa siin päält
100 aastaga kerigutüüd.

Johann Georg
Schwartz (1793–1874)
oll Põlva kihlkunna ja

terve Võro maakunna pääle tähtsä miis – keriguopõtaja, perän praavusk ja koolimiis. Sündü tä hoobis Riia liinan ja oppõ usutiidüst Tarto ülikoolin. A uma tähtsämbä tüü tekk tä väikun Põlva liinakõsõn.

«Koli-ramat» kihlkunnakoolilõ

Schwartz pand tähele, et kihlkunnakoolilõ olõ-õi kõrralikkõ kooliraamatit. Tä na-
kaski tuud tühjä mulku üten abiliisiga täütmä. Nii anti 1852–1861 aastagil trükkü
katõsa jako Schwartzi kokko säet vai kirja pant kooliopikut «Koli-ramat».

Timä «Lühhikenne õppetuse õigest kirjutamisest» opas esiki ammõdipapridõ
kirotust. Anti oppust aoluu ja keriguluu – sündünüist asost kõnõlõmisõ – kotsilõ.
Umaette olli viil arvamisõ vai rehkendüse raamat ja maatiidüs – oppus maailma
suurusõst ja maiõst. Luuduslugu kand päälkirjä «Oppus jumala eläjist». Kreutzwaldi
oppust tervüse hoitmisõst ollõv lugõnu esiki imä ja esä. Sääl anti nõvvo tähtsämbide
haiguisi vasta.

Üte kooliraamadu perrä opiti pia 30 aastakka. Noid es vaihta kiäki mõnõ aastaga
peräst jälki vällä. Nii olli vanõmbilõ mitmõ jutu jo umast kooliaost tutva.

Schwartzi kooliraamadu olli täüs kõiksugu vahtsõt lugõmist. Et tä kirot lõuna-
eesti (tarto) keelen, panti timä kirotuusi perän põhaeesti kiilde ümbre. Kiä pallo tege,
tuu joud hulga

SCHWARTZILÕ MIILDÜ MAARAHVA JUTU JA LAULU. Timä kirot üles mii keele sõnno
Faehmannilõ, Kreutzwaldilõ ja keelemiis Wiedemannilõ. Tä oll Kreutzwaldi hää sõbõr
– timä Põlva koton mänge nää sakõstõ malõt ja arodi ilmaasjo.

Põlva kihlkunna rahvas sai ütekõrraga priinime. Ku Schwartz 1822. aastagal vahtsõ
keriguraamadu sisse sääd, and tä egäle talomehele vaba voli esi hindäle nimi võtta.

Viil tekk tä 1840. aastagal Põlvahe karskusseldsi. Tuud kutsuti Kasinus-seltsis.
Seltsi tull päält 1000 liikmõ. Tä võtt 1036 inemiselt sõna, et nuu inämb viina ei juu.
Ildamba ollõv tuud murdnu õnnõ 16 lubajat. Opõtaja oll tuud aigo nii korgõ inemine,
et timäle annõt lubadust es saa meelest laskõ.

Põlva karskusselts oll edimäidsi umataoliliidsi Eestin. Peränpoolõ tetti säändsit seltse üle terve maa. Tsaarivalitsusõlõ seltse tegemine joht es miildü. Viinavabrigu pidäjä käve kah väega pääle, et võitlus viinajuumisõ vasta är keeletäsi.

VANAVARA AIDAMIIS JAKOB HURT

RAHVALUULÕ-TIIDLÄSE, KEELEMEHE JA KERIGUOPÕTAJA JAKOB HURDA (1839–1907) kuulsus küünus kavvõ üle Eesti piire. Timä perändüs meile om päält 12 2000 leheküle rahvaluulõt. Nii naati tedä peris Vanavara aidamehes kutsma.

Himmastõ karapoiskõnõ lätt ilma kaema

Hurda suguvõsa oll Himmastõ külän elänü jo ammudsõst aost. «Neli põlvõ istõ üte pingi pääl,» mäleht tä esi. Timä esä Jaan pidi Lepä talo kambrõn kuuli – oll kõrraga nii talomiis, möldre ku kuulmeistre. Tuuperäst es olõ kodol ja koolil jo latsõst pääle suurt vaiht.

Väiku poiskõnõ oll kehvä tervüsega. Arvati, et tedä vaivas äio kammits – määnegi kura vaimu puult pääle pant tõbi. A ku tä suurõmbas kasvi, käve tä üten tõisi latsiga tsuklõman ja kõoladvan hälmän. Himmastõ külä oll suur, külän latsi pallo. Inämbüisi oll latsikaran õks mõni hää helüga iistlaulja. Latsõ lauli sakõstõ, ku käve lehmile keväjä hainu kakman vai pühäpäävä marjo korjaman.

Suguvõsa oll suur ja hulgahna käüti pulman vai peeti talgit. Kon rahvast kuun, sääl lüüdi jälki laulu vallalõ. Nuu laulu jäi miilde terves elos.

KU JAKOB SAI 10 AASTAKKA VANAS, ES OLÕ TÄL KÜLÄKOOLIN INÄMB MIDÄGI OPPI. Sis panti tä Põlva kihlkunnakuuli – tuu oll Mamastõ külän. Sääl nimmas jo üts ku tõõnõ, et taast poiskõsõst saa kimmähe kuulsa tiidüseemiis.

Sis oll minek Tarto kreiskuuli, et saksa kiil selgembäs saassi. Tarto koolin oppõ tõisigi Põlva poissõ. Käüti lihtsähe rõivil ja süüdi egäpääväst maasüüki. Imä tõi pojalõ egä nätäl keedetüid kapsttit ja tsialihha. Liinapoisi irve tuud, et nää maalt peri olli. A mõnõ aoga sai Põlva poiskõisist kooli parõmba opja.

Suvõl pidi kõvva maatüüd tegemä. Imä murõht: «Miä timäst saa, ku tä kodo tulõ ja üttegi tüüd ei mõista!»

Perän oppõ Hurt Tarto ülikoolin usutiidüst, oll kuulmeistres ja Otõmpää ni Peterburi eesti kogodusõ keriguopõtajas. A matõt om tä kodomaalõ – Tartohe Raadi kalmuaida.

Nuur Jakob Hurt.

Paar palvit – teile, esämaa puja ja tütre!

Eestlase ei olõ mitte kärbläse, kiä täämbä sünnüse ja hummõn är koolõsõ. Nää omma vana ja visa rahvasugu, kiä omma jo ilmadu ao inne meid ilman elänü. Nimä jääse ka pääle meid viil kavvas püsümä. Nii kirot Jakob Hurt, kinkal oll süäme pääl mii rahva vana ao perändüse hoitminõ. 1888. aastagal tekk tä üleskutsõ «Paar palviid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele». Tä pallõl hoolõga vana ao mälehtüisi korada. Rahvalaulu, vanasõna ja muistidsõ ao jutu olli tä meelest ku mii vana ao tundmisõ läte. Rahvas võtt palvõt kuulda. Ummi üleskirotuusi saat tälle päält 1400 inemise pia egäst Eesti kihlkunnast.

Jo kooliaol nakas Jakob Hurt Põlva kandi vannavarra korjama. Timä laulukogo «Vana kannel» edimädsen jaon omma Põlva kihlkunna laulu. Laulõ avidi korada sõsar Eeva, sugulasõ ja tõõsõki uma kandi inemise. Perän tull vällä viil «Setukeste laulud» I-II.

Mõnõ kutsva rahvaluulõt tühäs loriajamisõs, midä mõistligul inimesel kullõl-dagi ei kõlba. Tuu ollõv vanakura pümme perändüs vai kuradi hindä kuulutus. Säält opvat noorõ halbu kombit ja kõgõ jällembät ebäusku. Tuuperäst ei tulõ naist sukugi luku pitä, a piät hoobis ilmast är häötämä. Säänest lorri tõisilõ kõnõlda ja teedä anda ollõv patt (Jakob Hurda perrä).

KARJAPOISS

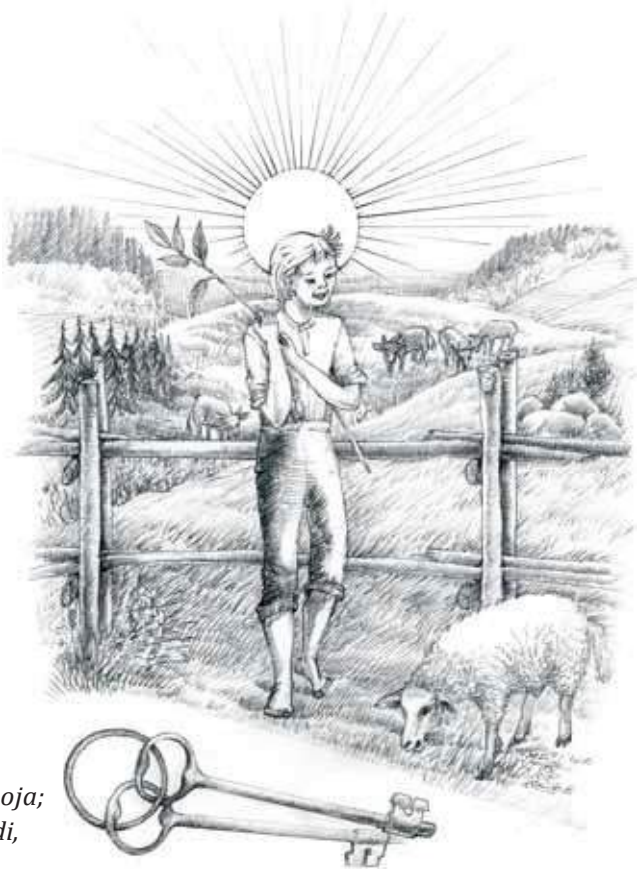
Jakob Hurt

*Tulge kokko, külälatse,
karjankäüjä kasvolatse,
tahan teile lugu laulda,
imeasjo avaldada.*

*Karjapoiss on kuningas,
suure valla valitseja,
paljo pere pidäjä,
kullatse krooni kandaja.*

*Kõrgen päälae kottal,
taivaesä elotusen, -
sääl on tema kuldne kroon,
päiväken' temä pääehte.*

*Alambit om arvamata:
kiresit ja karesit,
sulekandjit, sarvekandjit,
mitmet moodo mullikit.
Linnukese lepikon –
nee omma rõõmsa laululooja;
mullika omma moosekandi,
kaalan kellä, kuljuse.*

LÕÕDSAMEISTRE AUGUST TEPPO

ÜTEL KÕRRALIGUL VÕROMAA PIDOL tandsiti inämbüisi õks lõõdsamängo perrä. Lõõdsamängjä olli üle mitmõ külä kuulsa mehe. Viil kavvõmbahe küündü hää lõõdsameistre kuulsus. Võromaa kõgõ kuulsamb lõõdsameistre om August Teppo (1875–1959) Loosu küläst. Edimädse vahtsõ pilli tekk tä, ku oll peris poiskõsõots, nii 15 aastakka vana. Ku tä umma viimäst lõõtsa tekk, oll meistrel vannust jo päält 84 aastaga. Tuu miis joud valmis vai ümbre tetä nii 300 lõõdsapilli.

Teppo pill tunti helü perrä kõrraga är! Tuul pillil oll esimuudu puhas ja illos helü. Noid pille om proomit esiki perrä tetä. Sääne pill näütäs kül vällä ku Teppo lõõts, a tuud õigõt hellü iks perrä ei tii! Önnõ timä mõist pillikiili tetä, miä kannahiti häste külmä ja kuuma. Kõrra lepnü Põlva rätsep Piir kinkagi, et Teppo pillile ei tii esiki vesi midägi. Lõõdsapill lasti Kuurvere veskijärve, sis tõmmati vällä ja raputõdi viist tühäs. Hulga rahvast tull tuud nalla päält kaema! Teppo lõõts mängue ku innegi – vesi es tsurgi hellü är!

Jo latsõst pääst oll pillitegijäl esisugumast andi muusiga pääle. A vaesus es lupa üttegi aastakka koolin kävvü. Lugõma ja kirotama oppõ tä vele abiga koton. Vele helüldä lõõdsal käänd poiskõnõ viimädse ku kruvi vallalõ. Nii sai selges, kuimuudu lõõts kokko om pant. Ku Teppo oll nuur miis, oodõti tedä õks simmanilõ, pulma vai talgohe pilli mängmä. Peränpoolõ olli kõva mängumehe tä opilasõ. Meistre esi tekk önnõ pille.

PILLIMEISTRE 100. SÜNDÜMISE AASTAGAPÄÄVÄS tull tä kodopaika kokko 54 lõõdsamängjät. Pia kõigil olli Teppo pilli. Sääl sis mängiti vana meistre avvos ja mälehtüses. Loosu külä jääs Võro lähkühe Võro-Tarto suurõtii viirde. Pillimeistre kodopaika om pant mälehtüskivi. Võiki mängmist saa kullõlda viil Võro rahvakunstipitõ aigo.

JAAN VAHTRA MÄLEHTÜSPILTE VANAST VÕROMAAST

KUNSTNIK, KIRÄMIIS, AOKIRÄNIK JA KUNSTIOPPAJA JAAN VAHT-
RA (1882–1947) om peri Põlva kihlkunnast. A timä jäle läävä üle terve vana Võromaa. Tä joonistõdu pildi vai kirjä pantu jutu näütäse meile Võromaa külli, külärahvast ja seo veere luudusõ illo.

Jaan Vahtra.

Latsõpõlv Põlva kihlkunna veereküläkeisin

Esä oll täl vaenõ käsitüüline ja talorentnik. Pere pidi mitu kõrda elopaika vaihtama. Jaan Vahtra mälehtäs: «Miika kõnõldi nigu santõga, kinkal ei olõ ülepää õigust ellä.»

Edimäne elopaik oll täl Moostõ valla Kaarukülä Kitsõ talon. Tä sündü madalan olõkatussõga rehetarõn. Tuust aost om kirämehele miilde jäänü, kuis lagja tan-

nom läts läbi külä. Ütel
puul talo ja tõõsõl puul
laja-laja viläpõllu. Terve
suvi lätsi ja tulli tuud
pite kelli kõlinaga kara.
Karapois
puhhe
minnen piibarit: tuu-
tuu. Kari kattõ kavvõ
Karulaanõ poolõ...

KU JAAN OLL KATSA-AAS-
TAGANÕ, koliti Koiola
valda Holvandi küllä
Kivijärve viirde. Tuust
aost omma tälle miilde
jäänü vana jutu

Kivijärve kotsilõ. Järve veeren hoit tä kolm suvvõ lehma, lambit ja tsiko. Istõ suurõ kivi
pääl, tillit jalgo ni pillõ umatettüt õngõ. Vast haard tuud mõni must ahhun? Ku päiv
kõrbas, lätsi sarvõkandja säläni vette. Ku parmu kiussi, võti kõik lehmä kõrraga
hanna sälgä ja kihodi jälki järve pakko.

Mõnõ ao peräst eleti Kiisa järve kaldõ pääl Oro talon. Jaan käve Vanakülä val-
lakoolin ja suvõl jälki karan. Mõnikõrd korju poiskõsõ tunnis-paaris aidviirde. Lüüdi
tuusa – nii kutsuti kaardimängo. Pilluti ketäst, miä oll parra paku otsast lõigat. Kuuma
ilmaga käüti Kiisa järven paiu all tsuklõman. Tsusitigi säääl ütstõist... Ütlemit tull, ku
tsuklõmisõ aigo «nakrit külbeti» – mõnõlõ viist tulõjalõ visati likõ naha pääle liiva vai
mulda. Tõõnõkõrd läts esiki tülüs.

Sis nakas tüüpoisi elo võõra põllu pääl võõra peremehe all. Ainukõnõ päsemine
– edesi kuuli! Koolitii vei Räpinä kihlkunnakuuli. Sis oll tä kuulmeistres Peipsi vee-
ren Parapalon ja Põlva lähkün Mõttõn. Viil pidi tä Räpinä ja Moostõ vallakirotaja
ammõtit. Ku jälki suvi tull, käve nuurmiis Võromaal ja Setomaal vannavarra kor-
jaman.

Jutu ja joonistusõ – päätegeläses vana Võromaa

Nigu Jaan Vahtra om esi tunnistanu, kihot joonistamisõ ja maalmisõ himo tedä kõik
aig takast. Nii koolit tä hinnäst esi Riia ja Peterburi kunstikoolõn peris kunstnigus. Tä
oll joonistusõoppajas nii Võron ku Tarton. Tälle istõ esiki muudsa kunsti vuul kubism.

Kododsõ Võromaa ilo – kõgõ inämb Ahja ja Taivaskoda – paistus ka timä pilte
päält. Ilmadu hulga päivi roit tä Kiidjärve ja Valgõsuu vaihõl jõõkaldit pite. Visas
viipõörüssihe õngõ ja kai taad illo ümbretsõõri. Timä meelest oll tuu kant kinämb ku
mõnõ kuulsa suvitusõkotusõ mere veeren.

Jaan Vahtra raamadu «Minu noorusmaalt I–III», «Ohvrikivi», «Taevaskoda ja Valgemetsa», «Õngitsemas» omma täüs elopildikeisi vanast Võromast. Sääl heränese ello vana Võu-lellä jutu, tä hindä mälehtüse ja illos luudus. Põnnõv om ja nallagi saa, ku loet noid juttõ latsõiašt ja noorõst põlvõst ni vaesõ kuulmeistre elost.

KIVIJÄRVE KULD

Jaan Vahtra perrä

KÕRD PÜHÄPÄÄVÄ ÕDAGU *istõ ütenkuun mitu miist. Aeti egäsugutsit juttõ.*

Kõrraga ütel naabrimiis Vinne Juhan: «Ei olõ taa Kivijärvgi ilma Vanahalvalda. Ku mu vanaesä viil poiskõnõ oll, sis kasunu Kivijärve veeren ilma suur mõts. Olnu sis karaga järve veeren. Istnu pedäjä all ja hõörütänü tsuvvanüüri. Kõrraga nigu maa alt võõras vanamiis man. Halli habõna pia põlvini ja käen ravvast kepp. Küsünü, mille poiskõnõ pikkä nüüri tege. Tuu ütel vasta, et taht taad Kivijärve kinni ummõlda. Näeh, hädäs kaalan – ei saa karaga tööšölõ poolõ järve, kon kasus parõmb hain...»

«Kulla poiskõnõ, jätä tuu tegemäldä. Ma olõ järvevana. Ku järve kinni umblõt, omma mu päävä otsan. Tuu sullõ koti kulda, a jätä järv putmalda... Kae, sääl järve veeren om suur lagja kivi. Tulõ tulõva neläpäävä taha Kivijärve viirde. Ku näet taa kivi pääl väikeist sinist tuld, astu õkva mano. Kotitäüs kulda uut sääl kivi pääl.»

II

Tulnu tä sis karaga kodo ja kõnõlnu imeligust mehest Kivijärve veeren. A es julgu siski kulla perrä minnä. Talon olnu tuud aigo sulatsõs Tepo Märt Vanast küläst. Julgõ ja tukõv miis. Ütskõrd pesnü ütsindä terve kõrdsitävve rahvast läbi. Tuu Märt tahtnu esi karapoiskõsõ asõmõl kulla perrä minnä.

Ku vahtsõ hummogu Märti üles ajama minti, olnu tuu puruhaigõ. Kõnõlnu: «Tahtsõ rikkas saia, a kiä tuu lask! Lätsi neläpäävä õdagu vällä. Inne kesküüd tõmmas taivas peris mustas. A astõ läbi suurõ mõtsa Kivijärve poolõ ja es pelgä midägi. Jäi tuu suurõ lagja kivi lähukeste valvma.

Kõrraga oll kuulda kohhin ja raha kõllin. Kivi pääl lei palama sinine tuli. Ku kivi mano joudsõ, tahtsõ häästmeelest õkva rüüki. Kivi kuldrahho täüs! Võti kipõ tõ koti kangli alt ja naksi katõ käega kulda kotti roobitsõma.

«Mis sa tan tiit!» kärät kõrraga ilma du jälle helü. «Kiä lubasi sul tast rahha võt-ta? Olõt muido hää poiskõnõ, käüt kõrdsin ja kaklõt. A tuu ei lää, et meid pettä tahat. Kuld oll lubat karapoiskõsõlõ.»

Ütekõrraga käve hirmsa piksõkärgähtüs. Midägi kuuma ja halusat lei mullõ vasta näko. Ma sattõ kivi kõrvalõ maaha. Ku heräsi, näi, et suur kivi oll poolõs lahki lüüd. Oll suur varandus, a näet, es lasta är tuvva.»

«Kivi, nigu tii tiät, om parhilla kah sääl,» lõpõt Juhan, «ja lahki om tuu kah. Mitmõ mehe omma kivi alt kulda kaibman käünü. A vanal kuld jo järve põhan. Ega tä ull olõ-õi, et matt kulla kivi ala. Säält või egäüts tuu vällä kraapi.»

PAIGAVAIMU OTSJA MADIS KÕIV

KIRÄMIIS, FÜÜSIK JA FILOSOOF MADIS KÕIV (1929) om üle Eesti elopaiko vaihtanu. Parhilla tä eläs ni tege tüüd Tarto liinan ja suvõl Vaabinan Urvastõ kandin. A ku kirämiis oll viil lats, kasvi tä Tännässilmä külän Pekril. Tuust kotussõst ja inemiisist kõnõlõsõ sakõstõ ka timä jutu ja näütemängo. Tä usk, et latsõiä mälehtüse ei lasõ inemist terve elo vallalõ.

Uman raamatun «Kähri kerko man Pekril» tulõtas tä miilde Pekrilt peri pilte, hõngõ ja tundmuisi, midä saa ei suurõst pääst unõhta. Mõnõ kotusõ nigu Hatiku järve, Mehikuurma pak su mõtsa, Kuurvere veski, Mereuun ja Viirapääline saava nime perrä tutvas viil inne, ku poiskõsõ käügi nii kavvõ küünüse. Tutva kotusõ latsõlõ omma listarõ, Rehetarõ maja seen, Haavistik sanna takan ja Ratta mõts tõõsõl puul Kunnimäke.

Kuis kirämiis kõnõlõs Pekrilt Viiralõ minekist? «Ku niisama läät, käe karmanin, sis panõ-õi õigõhe tähelegi, ku jo Sitamäe takan olõt ja Sepäle käänät. Sepält Peldämäele, Peldämäelt Danieli vahtsõ maja mano ja üle Kiuma-Juudakäpä suurõtii. Suu veeren taa Viirapääline om.»

PIKKÄ AIGO KIROT TÄ ÖNNÕ HINDÄLE JA UMMI KIROTUISI TRÜKKÜ ES ANNA. Selle es teedä tä jutõst ja näütemängõst kavva aigo midägi. A parhilla tundas Kõivu ku Eesti ütte kuulsambat ja parõmbat kirämiist.

Eesti tiatri omma mängnü vähämbält 11 Kõivu näütemängo. Mitmõ jutu ja näütemängo nigu «Põud ja vihm Põlva kihelkonnas nelätõistkümnendämä aasta suvõl» vai «Umavahelidsõ jutuajamisõ tädi Elliga» omma täl võro keeli kirjä pantu.

UMAVAHELIDSÕ JUTUAJAMISÕ TÄDI ELLIGA

Madis Kõivu perrä mõni jago tuust näütemängost

VANA JÄÄSE VANÕMBAS JA JOVVU POOLÕST NÕRGÕMBAS. A noorõ pakõsõ är liina vai häõtäse är suguvõsa talo. Pia egän Võromaa perren sünnüs sääntsit asjo. Tuust taa näütemäng kõnõlõski.

Tegeläse: tädi Elli, timä poig Andres, Elli noorõmb veli ja Andrese uno Valter.

ELLI: Kos sa olõt?

ANDRES: Tan ülevän, ma kae aknast alla. Kulõ, ma arva, et lehm tulõ är müvvä.

ELLI: Mis asast sa kõnõlõt?

ANDRES: Et lehm tulõ är müvvä, ei jõvva taad nigunii üle talvõ pitä. Tä om meil hädäs kaalan õnnõ, ja kinni om kah.

ELLI: Müü-ei ma lehmä.

ANDRES: Kuis sa arvu ei saa! Lehmä iist mi saa rahha ja... (Vaikus) ELLI:

Mul sälg haltas.

ANDRES: Noh, ja esi tahat viil lehmä pitä.

ELLI: Taa om Pekri lehm, mi kolmõkõistõ tullimi ütenkuun Pekrilt Viirapääle suu viirde. (mõtlõs) Mitte tä es süü, sa is ja vahtsõ Pekri poolõ. Tiidse õkva, et tast taa tii lätt, vahtsõ ja rüükse.

* * *

ELLI tulõ sahvrist, ANDRES om ülevän aknõ pääl ja vaht alla.

ELLI (näge Andrest): Tulõ alla!

ANDRES: Kulõ, Mooni tulõ är müvvä. Hinna läävä perän alla. Otsa jääs kah eläjäluum väega. Saa-õi sis tõsõst inämp valla.

ELLI: Ma möi jo.

ANDRES: Möit jo? Mille sa mullõ es ütle? Mis sa sait?

ELLI: Sai kah.

ANDRES: Pallo sait vai? Vai möit väega odavast? Sa olt kah! Midägi ei kõnõlõ, jummal tiid mille sandikopka iist lehmä är möit. Mooni oll hää lehm.

ELLI: Mis sa hädäldät, sa ei olõ rahha viil nännü.

ANDRES: Kos taa om?

ELLI: Kapin. Valgõn kapin kõgõ ülemädse rioli pääl.

* * *

ELLI (hindäle): Näil oll vaia näüädä, ku kangõ nää omma, must hooli-õs ütski... Nii om. Teil oll vaia näüädä, mis tii sõsar väärt om. Määne maja täl saa. Suu veeren ja paistus üle mõtsa suurõti pääle vällä. (peris rüük): Ma olõ ma! Tollõ pääle es mõtlõ kiäki. Õnnõ tollõ pääle, millest tä (näütäs Andrese esä Matu Hannõsõ poolõ) ilma jäi!

Kõik nägevä ütekõrraga, et Matu Hannõs om hoobis Andres. ANDRES:

A õks ma sai! Ma möi maja maaha!

VALTER (naard kõrraga hiidütävält): Sinnä taa läts!

ANDRES: Taa maja es kõlba elämises.

VALTER: Milles taa sis kõlvas, viinarahas? (Kõik omma vaiki).

ANDRES: Piä es taa lämmin, mi kütimi taad üü ja päävä kokko. Taa es saaki läämin pidämä, taa ollgi sääne tettü.

VALTER: Mis sa rahaga teit?

ANDRES: Taa oll alostusõst pääle jo mädanü, mädanist palgõst kokko pest.

VALTER: Tuud samma teit, mis imä lehmärahaga? Maaha jõit maja!

ANDRES: Ma osti jahipüssä.

VALTER: Noh ja mis sa taaga mõistat tetä?

ELLI : Madis, ütle näile, mis nä tast Andresest tahtva? Mille nää...

VALTER: (Andrese poolõ) Kae, määne tä om.

ELLI: Ütle, et nää vakka jääsi! Kas sõs mul poiga olla ei võiki!

(Pää kottal trampminõ, maja rappus. Jälki lindasõ egäst ussõst ja aknõst vällä latsõ.)